

Hakim Sabzevari University

The trend of hydropolitical relations between Iran and Afghanistan in the Helmand and Harirud river basins

Fatemeh Bakhshi shadmehri | Seyyed Hadi Zarghani ^{2✉} | Abbasali Dadashi Roudbari ³

1. Department of Geography, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad. fa.bakhshi@alumni.um.ac.ir

2. Corresponding Author, Department of Geography, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad. h-zarghani@um.ac.ir

3. Department of Geography, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad. Dadashiabbasali@gmail.com

Article Information

Research Paper

Vol: 17
No: 63
P: 92-113
Received: 2025-04-24
Revised: 2025-07-08
Accepted: 2025-07-08
Published: 2026-05-01

Keywords:

- *Hydropolitical Relations*
- *Hydrohegemony*
- *Water Diplomacy*
- *joint river basins*
- *Iran and Afghanistan*

Cite this Article:

Bakhshi Shadmehri, Fatemeh, Zarghani, Seyyed Hadi, & Dadashi, Roudbari Abbasali. (2026). The trend of hydropolitical relations between Iran and Afghanistan in the Helmand and Harirud river basins. *Journal of Arid Regions Geographic Studies* 17(63): 92-113

Publisher: Hakim Sabzevari University

The Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Abstract

Aim: This research aims to examine the prevailing patterns of hydropolitical relations between Iran and Afghanistan in the shared river basins of the Hirmand and Harirud.

Materials & Methods: In this study, a combined historical-descriptive-analytical approach was utilized, utilizing content analysis of historical documents (from the 1930s onward) and trend modeling.

Finding: The results of this study indicate that, historically, hydropolitical relations in the region have been characterized by patterns of interaction, competition, and dominance over the management of shared water resources. Afghanistan, as the upstream country in these basins, has reinforced a hydro-hegemonic dominance pattern through dam construction projects and unilateral control of water flow, whereas Iran, as the downstream country, has emphasized water diplomacy and multilateral cooperation. Multiple factors, including climate change, resource scarcity, and internal political developments in Afghanistan, drive this confrontation.

Conclusion: Based on the research findings, it is evident that a transition from competitive and dominance-based patterns to a "development-oriented interactive model" is an unavoidable necessity. This model necessitates the strengthening of international legal mechanisms, the participation of regional institutions, and the implementation of joint economic-environmental projects. Furthermore, integrating water diplomacy with integrated resource management, reducing dependence on external resources, and utilizing innovative water treatment and recycling technologies are crucial strategies for ensuring water security and environmental sustainability in the region.

Innovation: This study's innovative and practical aspects include presenting a combined analytical model of interactive, competitive, influential, and hegemonic patterns in shared water resource management. This model emphasizes historical developments and the influence of geopolitical factors, climate change, and internal political transformations (particularly in Afghanistan). Moreover, the systematic analysis of 100 years of water relations between Iran and Afghanistan in the Hirmand and Harirud basins has addressed key turning points such as the 1972 Hirmand Treaty, the construction of the Kajaki and Salma dams, and recent unilateral actions (such as the diversion of water to Godzareh by the Taliban).

Extended Abstract

1. Introduction

Hydropolitical relations between Iran and Afghanistan—particularly in the Helmand and Harirud river basins—constitute one of the most significant and sensitive geopolitical challenges in eastern Iran. Water scarcity, climate change, the spread of prolonged droughts, rapid population growth, and uneven development on both sides of the border have intensified competition over the exploitation of these increasingly limited and fragile water resources. As the upstream country, Afghanistan has in recent years employed both technical and political tools to strengthen its hydrological position, notably by constructing multiple dams (such as the Kamal Khan Dam and Salma Dam), which have given it effective control over the flow of transboundary waters into Iran. These infrastructural developments have significantly altered the traditional water dynamics in the region. In response, Iran has emphasized diplomatic, legal, and institutional approaches to safeguard its historical and treaty-based water rights, while aiming to prevent further escalation of disputes that could affect regional stability. In this context, a precise understanding of the structural patterns and power asymmetries governing these relations is essential for designing sustainable strategic frameworks and promoting long-term regional cooperation.

2. Materials and Methods

This study adopts a historical-descriptive-analytical approach, allowing for a comprehensive investigation of hydropolitical trends over time. Research data have been gathered through detailed content analysis of historical documents (dating back to the 1930s), bilateral treaties and agreements, international legal frameworks, governmental and non-governmental reports, and reputable scientific and academic sources in the fields of political geography and international water law. To analyze the evolution and nature of hydropolitical relations, the research draws on four key models of interaction that serve as analytical lenses:

1. Cooperation (Interaction)
2. Competition
3. Influence
4. Domination

In shaping the final analytical structure, trend modeling tools and hydropolitical theoretical frameworks were used to identify patterns, shifts, and inflection points in Iran-Afghanistan water relations. Additionally, a comparative analysis method was applied to examine the characteristics, policy implications, and consequences of each model across the Helmand and Harirud river basins. Special attention was also paid to the role of upstream-downstream power dynamics, climate vulnerability, and institutional resilience in shaping state behavior.

3. Results and Discussion

The findings of this study reveal that hydropolitical relations between Iran and Afghanistan suffer from multiple and longstanding structural and historical tensions rooted in geography, politics, and development disparities. In the Helmand Basin, although historical treaties such as the 1973 Helmand Treaty formally recognize Iran's water rights and establish water-sharing mechanisms, Afghanistan's unilateral actions—such as the diversion of water to the Godzareh Depression and the operational management of the Kamal Khan Dam—have reinforced a dominance-based model of interaction that prioritizes control over collaboration. These actions have led to repeated disruptions in water flow to eastern Iran, particularly affecting the ecological stability of the Hamoun wetlands and the livelihoods of local populations. In the Harirud Basin, the construction of the Salma Dam (with external funding and limited trilateral dialogue) and minimal cooperation with Iran and Turkmenistan illustrate a pattern of competition and influence. While Iran has attempted to promote a model based on water diplomacy, regional cooperation, and engagement with international institutions (such as UNESCO and transboundary water governance platforms), the lack of binding enforcement mechanisms, coupled with Afghanistan's internal political volatility, has significantly limited the effectiveness and sustainability of these efforts.

A SWOT analysis reveals that Iran possesses notable capacities in the fields of regional diplomacy, international law, and multilateral engagement. However, to effectively confront and respond to Afghanistan's hegemonic or unilateral actions, Iran must redefine its strategic posture and adopt a flexible,

multi-layered policy toolkit. This should include technological innovation in water management, increased investment in domestic water resilience, and proactive participation in shaping regional water governance structures. Moreover, the study emphasizes the importance of institutional continuity and legal transparency on both sides of the border. Without consistent state behavior and reliable communication channels, hydropolitical tensions are likely to persist or even escalate during times of environmental stress or political instability.

4. Conclusion

Overall, this study highlights the necessity of shifting away from dominance- and competition-oriented models toward a cooperative and development-centered approach. Such a model should not only protect shared and long-standing interests, but also promote inclusive regional collaboration, efficient and equitable use of transboundary water resources, and the long-term preservation of environmental security in a region already under considerable stress. This transition requires:

- the strengthening of international legal mechanisms for transboundary water rights;
- the active and constructive participation of regional institutions and third-party mediators;
- the implementation of joint environmental and economic development projects between Iran and Afghanistan;
- and the application of modern technologies in water conservation, recycling, and wastewater treatment.

The century-long history of Iran-Afghanistan hydropolitical relations in these two basins underscores that without a binding and enforceable institutional framework, disputes are likely to continue and potentially worsen. Ultimately, it is recommended that domestic and international bodies—including the United Nations, international water law experts, and regional development banks—play a more proactive role as mediators and facilitators in realizing a cooperative water management model, to prevent further escalation of water-related and security-related crises in the region.

5. Acknowledgment & Funding

This article is derived from a PhD dissertation in Political Geography entitled “An Analysis of the Impact of Climate Change on the Hydropolitical Relations between Iran and Afghanistan (Case Study: Helmand and Harirud Basins)” conducted at Ferdowsi University of Mashhad. The authors would like to express their sincere appreciation for the valuable support provided by the Vice Presidency for Research and Technology of Ferdowsi University of Mashhad in the completion of this study.

6. Conflict of Interest:

The authors hereby declare that in the publication of the article titled "The Process of Hydro-Political Relations between Iran and Afghanistan in the Two Watersheds of Helmand and Harirud," they have fully adhered to publishing ethics, including avoiding plagiarism, research misconduct, data fabrication, and duplicate submission or publication. Furthermore, there are no commercial interests involved, and the authors have not received any payment for presenting their work.

دانشگاه حکیم سبزواری

مطالعات جغرافیایی مناطق خشک

روند مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان در دو حوضه آبریز

هیرمند و هریرود

فاطمه بخشی شادمهری^۱، سیده‌های زرقانی^۲ ، عباسعلی داداشی رودباری^۳

- ۱- گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. fa.bakhshi@alumni.um.ac.ir
- ۲- نویسنده مسئول، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، h-zarghani@um.ac.ir
- ۳- گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. Dadashiabbasali@gmail.com

چکیده

هدف: هدف این پژوهش بررسی الگوهای حاکم بر مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان در حوضه‌های آبریز مشترک هیرمند و هریرود است.

روش و داده: در این پژوهش از روش ترکیبی تاریخی-توصیفی-تحلیلی با تأکید بر تحلیل محتوای اسناد تاریخی (از دهه ۱۳۱۰ شمسی تاکنون) و ارائه الگو روندها استفاده شده است.

یافته‌ها: بررسی روند تاریخی مناسبات هیدروپلیتیکی نشان می‌دهد الگوهای تعاملی، رقابتی و سلطه بر مدیریت منابع آب مشترک حاکم بوده‌اند. افغانستان به عنوان کشور بالادست در این حوضه‌ها، با پروژه‌های سدسازی و کنترل یک‌جانبه جریان آب، الگوی سلطه هیدروهمژمونیک را تقویت کرده است، در حالی که ایران به عنوان کشور پایین‌دست، بر دیپلماسی آب و همکاری‌های چندجانبه تأکید دارد. این تقابل، ناشی از عوامل چندگانه‌ای چون تغییرات اقلیمی، کمبود منابع و تحولات سیاسی داخلی افغانستان است.

نتیجه‌گیری: بر مبنای یافته‌های تحقیق می‌توان عنوان کرد که گذار از الگوهای رقابتی و سلطه به «الگوی تعاملی توسعه‌محور» ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. این الگو مستلزم تقویت ساز و کارهای حقوقی بین‌المللی، مشارکت نهادهای منطقه‌ای و اجرای پروژه‌های مشترک اقتصادی-زیست محیطی است. همچنین، تلفیق دیپلماسی آب با مدیریت یکپارچه منابع، کاهش وابستگی به منابع خارجی و استفاده از فناوری‌های نوین تصفیه و بازیافت آب، از راهکارهای کلیدی برای تضمین امنیت آبی و پایداری زیست‌محیطی در منطقه به شمار می‌رود.

نوآوری، کاربرد نتایج: از مهم‌ترین جنبه‌های نوآورانه و کاربردی تحقیق می‌توان به ارائه مدل تحلیلی ترکیبی از الگوهای تعاملی، رقابتی، نفوذ و سلطه در مدیریت منابع آب مشترک، با تأکید بر تحولات تاریخی و تأثیرپذیری از عوامل ژئوپلیتیکی، تغییرات اقلیمی و تحولات سیاسی داخلی (به ویژه در افغانستان) اشاره کرد. از سوی دیگر با بررسی نظام‌مند روند ۱۰۰ ساله مناسبات آبی ایران و افغانستان در حوضه‌های هیرمند و هریرود، به ساخت سدهای کجکی و سلما و اقدامات یکجانبه اخیر (مانند انحراف آب به گودزره توسط طالبان) پرداخته شده است که با این تلفیق، شکاف بین نظریه و عمل در مطالعات هیدروپلیتیک را کاهش می‌یابد.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره:	۱۷
دوره:	۶۳
صفحه:	۹۲-۱۱۳
تاریخ دریافت:	۱۴۰۴/۰۲/۰۴
تاریخ ویرایش:	۱۴۰۴/۰۴/۱۷
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۴/۰۴/۱۷
تاریخ انتشار:	۱۴۰۵/۰۲/۱۱

کلیدواژه‌ها:

- مناسبات هیدروپلیتیکی
- هیدروهمژمونی
- دیپلماسی آب
- حوضه‌های آبریز مشترک
- ایران و افغانستان

نحوه ارجاع به این مقاله:

بخشی شادمهری، فاطمه، زرقانی، سیده‌های، داداشی رودباری، عباسعلی. (۱۴۰۵). روند مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان در دو حوضه آبریز هیرمند و هریرود. *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۱۷(۶۳): ۹۲-۱۱۳.

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

نویسندگان حق نشر و حقوق کامل انتشار را حفظ می‌کنند.

۱- مقدمه

دسترسی پایدار به منابع آب، از مهم‌ترین دغدغه‌های جوامع انسانی و حکومت‌ها از گذشته تاکنون بوده است. از یک سو کمبود منابع آب شیرین و از سوی دیگر توزیع ناهمگون مکانی و زمانی آن از نظر مقدار و مرزهای جغرافیایی موجب شده تا آب و تقسیم آن به یکی از موضوعات مهم در سطوح ملی و به ویژه فراملی در حوضه‌های آبریز فرامرزی تبدیل شود (Baripour et al., 2021). در واقع، در کنار کمبود شدید منابع آب شیرین در جهان و توزیع نامناسب و ناهمگون آن، بروز مسائلی نظیر افزایش جمعیت، ارتقاء کیفیت زندگی و بهداشت، گسترش شهرنشینی، رواج فرهنگ مصرف‌گرایی، توسعه صنایع آبرو و ... موجب افزایش شدید و روزافزون مصرف آب در جهان گردیده است (Mokhtari Hashi, 2020) و زمینه رقابت فراهم شده است. رقابت و کشمکش برای آب در سطوح مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی انجام می‌شود. این رقابت اگر چه بر سر منابع آب در داخل کشورها نیز وجود دارد؛ لکن چالش و منازعه اصلی در بهره‌برداری کشورها از منابع آب مشترک شامل رودها، دریاچه‌ها و سایر منابع آبی مشترک مرزی است. چنان که واتربری معتقد است موقعیت یک کشور در حاشیه یک حوضه آبریز بین‌المللی بر چگونگی تعامل آن‌ها با دیگر کشورهای واقع در حاشیه حوضه تأثیر می‌گذارد (Waterbury, 2017). نگاه به نقشه جغرافیای طبیعی و سیاسی جهان، حکایت از عدم تطابق مرزهای سیاسی با حوضه‌های آبریز دارد، به گونه‌ای که امروزه بیش از ۴۰ درصد از جمعیت جهان در مناطقی زندگی می‌کنند که حوضه‌های آبریز آن‌ها بین دو یا چند کشور مشترک است و ۵۰ تا ۶۵ درصد از وسعت هر یک از قاره‌ها را نیز حوضه‌های آبریز مشترک تشکیل می‌دهند (Janparvar & Abbasi, 2021). در مجموع تعداد ۲۶۱ رودخانه بین‌المللی در دنیا بین دو یا چند کشور مشترک است که این حوضه‌های مشترک منبع بیش از شصت درصد آب آشامیدنی در جهان است (Mirshekaran, 2020). بسیاری از این حوضه‌های فرامرزی دچار منازعه هیدروپلیتیکی شده‌اند و تغییرات پیش‌رو در منابع آب جهان این پتانسیل را دارد که آب به یکی از مهم‌ترین چالش‌های روابط بین‌الملل تبدیل شود. هیدروپلیتیک، شاخه‌ای از جغرافیای سیاسی است که به بررسی تعامل پیچیده بین آب و سیاست می‌پردازد. این رشته علمی، رفتارهای سیاسی کشورها و بازیگران غیردولتی را در ارتباط با منابع آبی، به ویژه رقابت بر سر دسترسی و تخصیص منابع آب مشترک، مورد مطالعه قرار می‌دهد (Rai et al., 2017). در هیدروپلیتیک، دو رویکرد متفاوت «هیدرودپلماسی» و «هیدروهمژمون» مطرح است. هیدرودپلماسی، مفهومی نسبتاً نوظهور در عرصه روابط بین‌الملل است که توانایی کشورهای ذی‌نفع در مدیریت آب‌های مشترک است تا وضعیت پایدار سیاسی حاصل شود (Akbarpour et al., 2022). این مفهوم، عرصه‌های جدیدی برای مقابله با تنش‌های مرتبط با آب و تسهیل همکاری بین کشورهایی که دارای منابع آبی مشترک هستند، را فراهم می‌کند (Dehshiri & Hekmatara, 2019). دیپلماسی آب بر بازیگران مختلف دولتی و غیردولتی و همچنین گفتمان‌های متعدد درباره تخصیص آب و دسترسی به آن تأکید دارد (Eskandran, 2024). دیدگاه‌های مختلفی در خصوص ابعاد دیپلماسی آب وجود دارد (Grech-Madin et al., 2018). اندیشمندان و صاحب‌نظران این حوزه در پژوهش‌ها و آثار خود در این زمینه بر پنج بُعد اصلی شامل ابعاد سیاسی، پیشگیرانه، یکپارچه، مشارکتی و فنی تأکید می‌کنند (Klimes et al., 2019; Keskinen et al., 2021). بُعد پیشگیرانه رویکردی میانجی‌گرانه دارد، بُعد یکپارچه بر مشارکت گسترده ذی‌نفعان در بخش‌های مختلف تأکید دارد، بُعد مشارکتی همکاری متقابل و ایده منافع مشترک را ترویج می‌کند و از مفاهیمی مانند تقسیم منافع، پیوستار همکاری و چارچوب‌های کلی حاکمیت آب استفاده می‌کند، در بُعد فنی این قاعده مطرح است که آب به عنوان یک منبع و یک ماده فیزیکی مطرح است و در این زمینه بر دسترسی، تخصیص و استفاده از آب و فرآیندهای مرتبط با پایش، مدیریت تأکید دارد (Eskandran, 2024). علاوه بر هیدرودپلماسی، رویکرد هیدروهمژمون بسیار با اهمیت و اثرگذار بوده است. در این رویکرد، قدرت‌های همژمون‌ها اغلب از روش‌های غیراجباری برای متقاعدکردن سایر بازیگران به پذیرش قوانین و هنجارهای خود استفاده می‌کنند. در واقع، هیدروهمژمونی، به معنای تسلط و نفوذ یک کشور یا گروهی از کشورها بر منابع آب مشترک در یک حوضه آبریز است. این تسلط نه تنها به موقعیت جغرافیایی (بالادستی یا پایین‌دستی) بلکه به عوامل دیگری همچون قدرت سیاسی، اقتصادی، دیپلماسی و قدرت نرم وابسته است (Hekmatara et al., 2024). چهار عامل اصلی در شکل‌گیری و حفظ هیدروهمژمونی نقش اساسی دارند که عبارتند: از موقعیت جغرافیایی (موقعیت بالادست یا پایین‌دست در حوضه آبریز)، قدرت مادی (قدرت نظامی، اقتصادی و منابع مالی)، قدرت چانه‌زنی (توانایی تأثیرگذاری در مذاکرات و معاهدات) و قدرت نرم (توانایی تأثیرگذاری بر افکار عمومی و تصمیم‌گیری‌های سایر کشورها بدون توسل به زور) (Mokhtari Hoshi & Ghaderi, 2008).

مناسبات هیدروپلیتیکی، به عنوان یک مفهوم ژئوپلیتیک و دیپلماتیک، بر رقابت و تعاملات بین‌المللی در مورد منابع آب متمرکز است و به طور قابل توجهی تحت تأثیر دو رویکرد هژمونی آبی و دیپلماسی آب قرار دارد. این مناسبات، به ویژه در حوزه‌های آبریز مشترک، پدیده‌ای پیچیده و چندوجهی است و تحت تأثیر عوامل گوناگونی از جمله موقعیت جغرافیایی، توزیع نامتوازن منابع، تغییرات اقلیمی و عوامل سیاسی و اجتماعی قرار دارند. همکاری و مناقشه در مناسبات هیدروپلیتیک دو روی یک سکه هستند. مناقشات آبی لزوماً مخرب نیستند و می‌توانند به عنوان محرکی برای تغییر و نوآوری عمل کنند. در مقابل، هر همکاری نیز لزوماً مفید و مؤثر نیست و نهادها ممکن است در ایجاد مشکلات زیست محیطی نقش داشته باشند. از اوایل سال ۲۰۰۰ میلادی، نگرش سومی در هیدروپلیتیک مطرح است که بر وجود همزمان همکاری و مناقشه در حوزه‌های آبریز مشترک تأکید دارد (Zeitoun et al., 2011; Qureshi et al., 2021). به طور کلی مناسبات هیدروپلیتیکی طیف گسترده‌ای از تعاملات از همکاری تا درگیری را شامل می‌شود و تحت تأثیر عوامل مختلف قرار دارد. الگوهای حاکم بر این مناسبات پویا و متغیر هستند و می‌توان آن‌ها را در یک طیف شش‌گانه از تعامل تا جنگ بررسی کرد. این الگوها تحت تأثیر ابعاد و شاخص‌های هیدروپلیماسی و هیدروهژمونی قرار دارند. الگوهای تعامل و رقابت در ذیل ابعاد هیدروپلیماسی و الگوهای نفوذ، سلطه، منازعه و جنگ در ذیل شاخص‌های هیدروهژمونی قرار می‌گیرند.

بررسی وضعیت منابع آب و رودهای مشترک میان ایران و همسایگان نشان می‌دهد، این موضوع به یک چالش هیدروپلیتیک تبدیل شده است. ایران با تمام کشورهای همسایه خود دارای مرز رودخانه‌ای (بیش از ۳۰ رودخانه مرزی کوچک و بزرگ) است و با توجه به عواملی نظیر تغییر اقلیم، افزایش جمعیت، طرح‌های عظیم سدسازی و توسعه طرح‌های کشاورزی و صنعتی و ... در اکثر این کشورها، تصور می‌شود مناسبات هیدروپلیتیک ایران و کشورهای همسایه مبتنی بر تشدید تنش خواهد بود (Mirshakaran, 2020). کشور ایران به دلیل ریزش‌های کم‌جوی و نامناسب بودن پراکنش زمانی و مکانی بارندگی‌ها در زمره کشورهای خشک و نیمه‌خشک جهان محسوب می‌شود (Kamran, 2021)، به همین دلیل ایران تلاش دارد با بهره‌برداری از آب‌های مشترک مرزی با کشورهای همسایه تا حدی مشکلات آبی خود را کاهش دهد. در مقابل، برخی کشورهای همسایه ایران نیز در حوضه‌های آبریز مشترک اقدام به اجرای طرح‌های ذخیره آب کرده‌اند. یکی از حوضه‌های آبریز مشترک و بحران‌زا در منطقه، حوضه‌های آبریز شرق ایران است که توسعه منطقه شرق ایران به منابع آب فرامرزی این حوضه‌ها وابستگی شدیدی دارد (Mokhtari, 2013).

ایران و افغانستان در دو حوضه آبریز هلمند (هیرمند) و هریرود مشترک هستند، لکن وضعیت حوضه آبریز به گونه‌ای است که افغانستان در موقعیت بالادست قرار دارد. نحوه بهره‌برداری از منابع آبی مشترک در این دو حوضه، توسط کشور افغانستان در طی دهه‌های گذشته تاکنون موجب شکل‌گیری الگوهای متفاوت در مناسبات هیدروپلیتیکی دو کشور شده است. این پژوهش تلاش دارد به بررسی و واکاوی این الگوها بپردازد.

با توجه به موضوع تحقیق به تعدادی از مطالعات پیشین به صورت مختصر اشاره شده است. اتحاد در پژوهش خود بر روی هیرمند، بر اهمیت مدیریت مشارکتی تأکید می‌کند (Ettehad, 2010). وحید سینایی در بررسی حوضه هریرود، ناکارآمدی رویکردهای سنتی مدیریت آب را عامل تشدید بحران دانست و جایگزینی چارچوب امنیت انسانی را پیشنهاد کرده است (Sinaei, 2011). بزرگ‌کار و همکاران با استفاده از رویکرد دینامیک سیستم، به بررسی سیاست‌های آبی حوضه هیرمند پرداختند و همکاری چندلایه و تقسیم منافع را راهکار خروج از بن‌بست هیدروپلیتیک دانستند (Bazrkar et al., 2012). وارنر و توماس با بررسی حوضه هریرود نشان دادند که افغانستان از طریق استراتژی «جذب منابع» و حمایت بین‌المللی، در تلاش است کنترل هیدروپلیتیک خود را تقویت کند (Warner & Tomase, 2015). در برخی پژوهش‌ها نیز به بررسی نقش هیدروهژمونی در مدیریت منابع آب فرامرزی پرداخته‌اند. توافیکس با مطالعه رود نیل و سد رنسانس اتیوپی، به محدودیت‌های نظریه هیدروهژمونی در بررسی تاکتیک‌های ضد هژمونیک اشاره داشته و بر لزوم گذار از «کنترل متضاد» به «اشتراک منافع» تأکید نموده است (Tawfik, 2015). نقیبی و وارنر در مطالعه‌ای پیرامون حوضه هریرود، نشان دادند که کنترل منابع آب در این منطقه نه تنها بر پایه نیازهای اقتصادی، بلکه تحت تأثیر منافع ژئوپلیتیک شکل گرفته است (Nagheeb & Warner, 2018). کانکر و حسین با بررسی حوضه رودخانه عاصی، نشان دادند که ترکیب عوامل ژئوپلیتیک و امنیتی، مدیریت مشترک این حوضه را به چالشی پیچیده تبدیل کرده است (Conker & Hussein, 2020). کامیابی و همکاران نیز با مطالعه رودخانه هیرمند، مدیریت ناکارآمد، سدسازی‌های گسترده در بالادست و تغییرات اقلیمی را از دلایل اصلی اختلافات آبی بین ایران و افغانستان دانستند و بر لزوم مدیریت مشارکتی مبتنی بر منافع مشترک تأکید کردند (Kamrabi et al., 2021). المقدادی نیز با ارائه نظریه هیدروپلیتیک، ساز و کارهای تشدید درگیری‌های آبی میان کشورهای بالادست و پایین‌دست را تشریح کرده است (Al-Muqdad, 2022). ملگتا و اسرس با تحلیل پویایی‌های

هیدرودپلماسی در حوضه شرقی نیل، بر اهمیت باز تعریف مفاهیم سنتی هژمونی و ایجاد چارچوب‌های تقسیم منافع تأکید کردند (Mulugeta & Asress, 2024). افرا و همکاران با بررسی حوضه هیرمند، نشان دادند که تنش‌های هیدروسایسی (نه صرفاً تغییرات اقلیمی) محرک اصلی بحران است و بر لزوم گذار از رقابت بر سر حجم آب به مدیریت مشترک اکوسیستم محور تأکید کردند (Arfa et al., 2025). به طور کلی، ادبیات پژوهش‌های اخیر بر ضرورت بازتعریف مفاهیم سنتی هژمونی، تقویت دیپلماسی آب و استقرار ساز و کارهای مدیریت مشترک مبتنی بر منافع و امنیت انسانی تأکید دارند، همچنین پیشینه پژوهش‌ها حاکی از آن است که مدیریت منابع آب فرامرزی نه تنها به عوامل فنی و محیطی؛ بلکه به عوامل سیاسی، اقتصادی و ژئوپلیتیک وابسته است و تنها راهکار پایدار برای کاهش تنش‌ها، تقویت همکاری‌های چندجانبه و مدیریت مشارکتی مبتنی بر منافع مشترک است.

حوضه‌های آبریز فرامرزی هیرمند و هریرود، با قرارگیری در قلب غرب آسیا، نمونه‌ای بارز از این چالش‌هاست که مدیریت آن تحت تأثیر عوامل مختلفی از قبیل تغییرات اقلیمی، توسعه یکجانبه زیرساخت‌های آبی و رقابت‌های هیدروهمژمونیک شکل می‌گیرد. اگرچه مطالعات پیشین به تحلیل جداگانه ابعاد زیست‌محیطی یا سیاسی این بحران پرداخته‌اند؛ اما فقدان چارچوبی یکپارچه برای تبیین مناسبات هیدروپلیتیک محسوس است و از این رو در این پژوهش تلاش شده است با ارائه مدل ترکیبی (تحلیل محتوای اسناد تاریخی و ارائه روندها)، الگوهای مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان در حوضه‌های مشترک آبی را مورد واکاوی و تحلیل قرار دهد. برای تبیین و تحلیل دقیق‌تر موضوع، از نظریه‌های کلان روابط بین‌الملل (رنالیسم و لیبرالیسم و...) به همراه شواهد عینی از جمله گزارش‌های زیست‌محیطی و اسناد دیپلماتیک استفاده شده است.

۲- مواد و روش

۲-۱- منطقه مورد مطالعه

حوضه‌های آبریزی شرق ایران یکی از حوضه‌های مهم و بحران‌زا در منطقه است که توسعه دو کشور ایران و افغانستان به منابع آب فرامرزی این حوضه وابستگی شدیدی دارد که به تفکیک اشاره مختصری به هر یک از حوضه‌ها می‌شود.

• حوضه آبریز هریرود

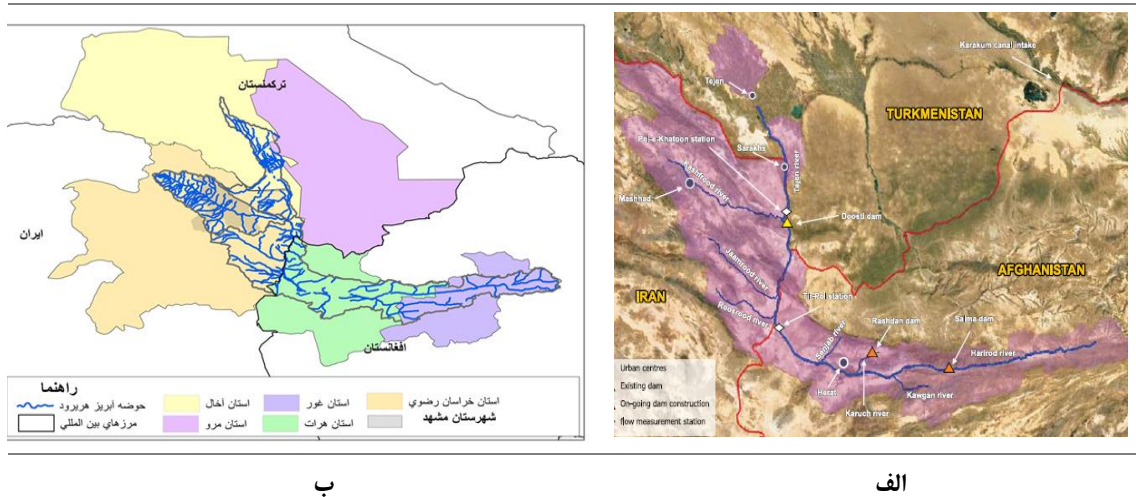
حوضه آبریز هریرود، به عنوان یکی از مهم‌ترین سیستم‌های هیدرولوژیکی در غرب آسیا، توجه محققان زیادی را به خود جلب کرده است. این حوضه با مساحت ۸۴۳۸۷ کیلومتر مربع، سه کشور افغانستان، ایران و ترکمنستان را در بر می‌گیرد. رودخانه اصلی این حوضه، هریرود با طولی حدود ۱۰۵۰ کیلومتر، از ارتفاعات ولسوالی لعل و سرچنگل در افغانستان سرچشمه می‌گیرد (Shoghi & Ahmadi, 2019).

جدول ۱. داده‌های جمعیتی کشورهای حوضه آبریز هریرود

نام کشور	کل جمعیت ساکن در حوضه (نفر)	تراکم جمعیت داخل حوضه (کیلومتر مربع نفر)	سهم هر کشور از مساحت حوضه (درصد)
افغانستان	۱/۷۲۲/۲۷۵	۲۲/۱۹	۴۴
ایران	۳/۴۱۰/۰۰۰	۹۶	۳۸
ترکمنستان	۱۶۸/۰۰۰	۱۰	۱۸

منبع: Sedraniya, 2018

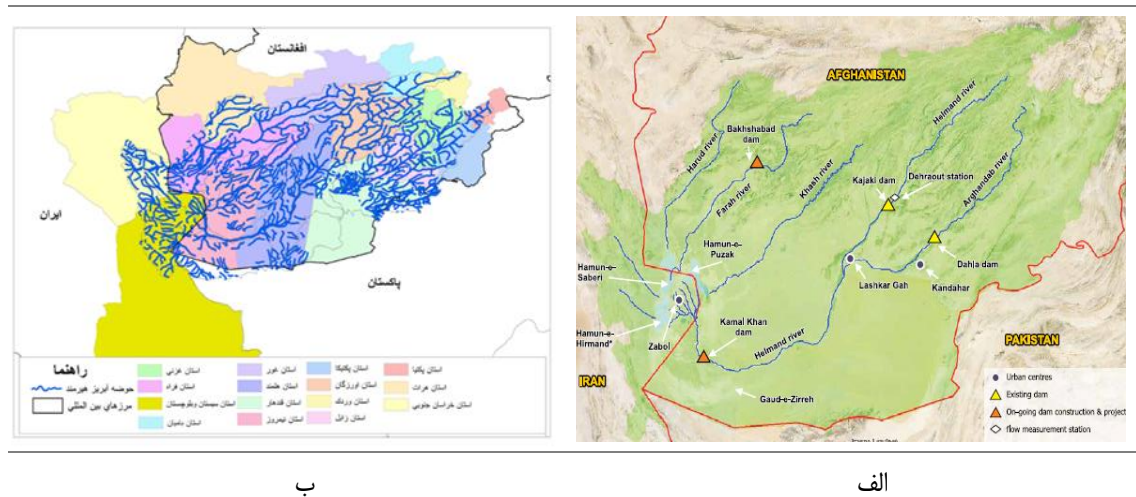
هریرود از رودهای مهم و بزرگ حوضه آمودریا است که رودخانه هریرود از کوه‌های مرکزی افغانستان، هندوکش و ارتفاع بیش از ۳۰۰۰ متری از سطح دریا سرچشمه می‌گیرد و مرز ایران و افغانستان و ترکمنستان را می‌سازد (Zaki et al., 2024) و سپس از سرخس وارد خاک ترکمنستان می‌شود. هریرود با پیوستن به کشف‌رود حدود ۱۷۰ کیلومتر از مرز سیاسی ایران و ترکمنستان را تشکیل می‌دهد (Nagheeb et al., 2019). سد دوستی در مرز ایران و ترکمنستان در ۱۸۰ کیلومتری شهر مشهد احداث شده است (Favre & Monowar Kamal, 2004).

شکل ۱. الف) موقعیت حوضه آبریز هریرود در سه کشور ایران- افغانستان و ترکمنستان؛ ب) موقعیت‌های جمعیتی در حوضه آبریز هریرود به تفکیک استان

• حوضه آبریز هلمند

رودخانه هیرمند، یکی از مهم‌ترین منابع آبی در منطقه، با حوضه آبریز تقریبی ۶۱۳ هزار کیلومتر مربع، از کوه‌های بابا در افغانستان سرچشمه می‌گیرد (Zaki et al., 2024). حوضه رودخانه هیرمند نزدیک به ۴۰ درصد از کل مساحت افغانستان را تشکیل می‌دهد. بر اساس مطالعات علمی اخیر، حدود ۸۹ درصد از مساحت حوضه آبریز هیرمند در افغانستان (بالادست)، ۹ درصد در ایران و ۲ درصد در پاکستان قرار دارد (Loodin et al., 2024). سرشاخه‌های هیرمند از ارتفاعات کوه پیمان در ۶۰ کیلومتری باختر کابل سرچشمه می‌گیرد. دلتای رودخانه هیرمند با وسعتی بالغ بر ۱۸۲۰۰ کیلومتر مربع، بخش پایینی این رودخانه را تشکیل می‌دهد که ۴۰ درصد آن در خاک ایران قرار دارد (Shokri et al., 2022). هیرمند در محل کوهک به دو شاخه اصلی تقسیم شده که یکی از این شاخه‌ها به نام رود سیستان، در ایران به دریاچه هامون می‌ریزد و دیگری که پریان مشترک نام دارد، قسمتی از مرز ایران و افغانستان را تشکیل می‌دهد که در نهایت به هامون پوزک در سرزمین افغانستان جاری می‌شود (Fotoohi et al., 2022).

شکل ۲. الف) موقعیت حوضه آبریز هیرمند در دو کشور ایران- افغانستان؛ ب) موقعیت‌های جمعیتی در حوضه آبریز هیرمند به تفکیک استان

حوضه رود هیرمند شامل ۱۴ استان در کشور افغانستان و دو استان سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی در ایران است. رودخانه‌هایی همچون خاش‌رود، خس‌باس و فرارود در خاک افغانستان و حجم آب هیرمند می‌افزودند؛ اما امروزه به دلیل اقدامات غیر

اصولی افغانستان و خشکسالی، خشک شده‌اند (Badiee et al., 2011). جریان رودخانه در طول مسیر خود توسط سه سد بزرگ سدهای کجکی، دهلا و کمال‌خان کنترل می‌شود. علاوه بر این، در سال‌های اخیر آب‌ها و سیلاب این رودخانه به مسیر گوزره منحرف می‌شود.

۲-۲- روش پژوهش

روش تحقیق این مقاله بر پایه رویکرد ترکیبی تاریخی-توصیفی-تحلیلی است. این رویکرد به محقق امکان می‌دهد تا با استفاده از داده‌های متنوع، تحلیل جامع‌تری ارائه دهد. برای بررسی متون و اسناد مربوط به مناسبات آبی ایران و افغانستان (مانند معاهدات، توافقات، اسناد دولتی، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی و مصاحبه‌ها) از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. تحلیل محتوا یکی از انواع چهارگانه پژوهش‌های توصیفی - تحلیلی محسوب می‌شود که به منظور توصیف عینی و کیفی مفاهیم به صورت نظام‌مند انجام می‌شود (Hafeznia, 2017). همچنین روند تحولات در طول زمان (از دهه ۱۳۱۰ شمسی تاکنون)، الگوهای حاکم بر مناسبات آبی دو کشور شناسایی و تحلیل شده‌اند.

جدول ۲. مراحل تعیین الگوهای حاکم بر مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان

مرحله تحقیق	روش‌ها و ابزارها	هدف و خروجی‌ها
گردآوری داده‌ها	بررسی اسناد و معاهدات تاریخی (مانند معاهده ۱۳۵۱ هیرمند)	جمع‌آوری اطلاعات مستند و تاریخی
	مطالعه متون علمی، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی و منابع کتابخانه‌ای	شناخت ابعاد مختلف موضوع
تحلیل داده‌های کیفی	تحلیل محتوا و تحلیل سیستماتیک اسناد و مصاحبه‌ها	استخراج الگوها، مضامین و روندهای کلیدی
	تحلیل تاریخی روند تغییرات الگوهای هیدروپلیتیکی	شناسایی تحول تاریخی مناسبات آبی
	ترسیم نمودارهای روند تغییر الگوها	تصویرسازی و پیش‌بینی روندها
ترکیب نتایج و تبیین	تلفیق نتایج تحلیل‌ها	ارائه چارچوب جامع و چندبعدی روابط هیدروپلیتیکی
	مقایسه تطبیقی الگوهای تعاملی، رقابتی، نفوذ و سلطه	تبیین ویژگی‌ها، پیامدها و روندهای حاکم
ارائه راهکارها و چشم‌انداز	تحلیل نقاط قوت و ضعف الگوها و پیشنهاد گذار به الگوی تعاملی توسعه‌محور	ارائه راهکارهای علمی و عملی برای مدیریت پایدار منابع آب

۳- یافته‌ها

واقفیت نشان می‌دهد که مناسبات هیدروپلیتیکی بسیار پیچیده‌تر از آن است که بتوان آن را صرفاً با یک لنز تفسیر کرد. در بسیاری از موارد، همکاری و رقابت به طور همزمان در حوزه‌های آبریز مشترک وجود دارد و همین امر ضرورت بررسی دقیق‌تر مناسبات هیدروپلیتیکی کشور ایران و افغانستان را دوچندان می‌کند که در این راستا در دو گام این موضوع مورد بحث قرار می‌گیرد. گام اول بررسی مناسبات هیدروپلیتیکی ایران با همسایگان و افغانستان با همسایگان مختصر به تفکیک بررسی شد. سپس گام دوم الگوهای حاکم بر مناسبات رودخانه بین‌المللی هیرمند و هریرود بررسی شد.

۳-۱- مناسبات هیدروپلیتیکی ایران با همسایگان

اهمیت دیپلماسی آب در سیاست خارجی ایران در قبال همسایگانش با توجه به مرزهای طولانی ایران با همسایگانش و مشترک بودن در حوضه‌های آبریز فرامرزی فرات-دجله با عراق و ترکیه، کورا-ارس با ترکیه، ارمنستان و جمهوری آذربایجان، اترک با ترکمنستان، هریرود با ترکمنستان و افغانستان، هیرمند با افغانستان و پاکستان آشکار می‌شود (Dehshiri & Hekmatara, 2019). دیپلماسی آب ایران با همسایگانش همواره موضوعی پیچیده و چالش برانگیز بوده است. ایران در منطقه‌ای خشک و نیمه‌خشک واقع شده و با کمبود منابع آبی مواجه است. از سوی دیگر، این کشور با بسیاری از همسایگان خود در منابع آبی مشترک شریک است. بنابراین، مدیریت این منابع و حل اختلافات احتمالی از طریق دیپلماسی، اهمیت بسیاری برای ایران دارد. با عنایت به بررسی‌هایی که در مطالعات داخلی و خارجی در خصوص آب‌های مشترک ایران و همسایگانش، نقاط قوت و ضعف در کنار هم به چشم می‌خورد. دیپلماسی آب ایران در قبال همسایگان شمالی و پاکستان مثبت ارزیابی می‌شود و اکثر اختلافات آبی فی‌مابین با این همسایگان از طریق مذاکرات سازنده حل و فصل شده است. در قبال همسایگان غربی با وضعیتی خنثی روبه‌رو هستیم و با وجود ثبات کنونی ولی این منطقه مستعد اختلافات شدید است؛ اما در قبال همسایه شرقی (افغانستان) با توجه به بروز کم‌آبی حاد در این منطقه، اختلافات

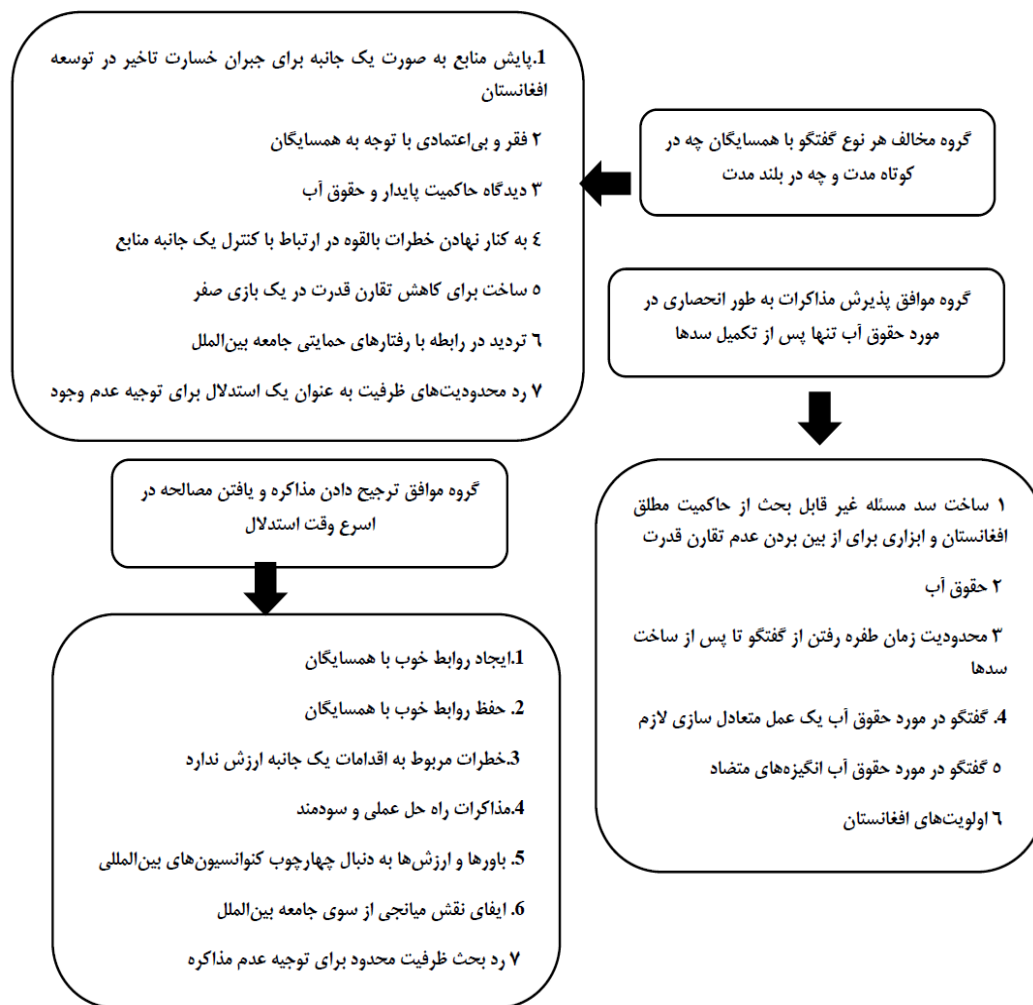
آبی عمده‌ای از گذشته تاکنون بوده است و علی‌رغم توافقات و دیپلماسی آب، ایران پاسخ مناسبی را دریافت نکرده است. کشور ایران به عنوان کشوری که از حیث منابع تأمین آب در رابطه با همسایگان خود از موقعیت فرودستی برخوردار است، اغلب منفعلانه عمل می‌کند، به ویژه چنانچه نتواند نظر مساعد همسایگان را بر خواست خود جلب و همراه سازد، با این همسایه‌ها دچار چالش و نزاع خواهد شد (Zarghani et al., 2019). چالش‌های دیپلماتیک آب محور ایران را به طور کلی می‌توان در چند مجموعه ذیل خلاصه نمود:

۱. تغییرات اقلیمی: تغییرات اقلیمی با کاهش بارندگی و افزایش خشکسالی، مدیریت منابع آب را پیچیده‌تر کرده است. عدم قطعیت در مورد میزان و زمان بارش‌ها، برنامه‌ریزی و توافق بر سر تقسیم منابع آب را دشوار می‌کند.
۲. سدسازی‌های بالادست: سدسازی‌های کشورهای همسایه مانند ترکیه و افغانستان، باعث کاهش جریان آب ورودی به ایران شده و ناراضی‌های ایران را برانگیخته است.
۳. عدم وجود توافقات جامع: در بسیاری از موارد، توافقات جامع و مدونی در مورد نحوه تقسیم و مدیریت منابع آب مشترک بین ایران و همسایگان وجود ندارد. این مسئله می‌تواند منجر به بروز اختلافات و تنش‌های آبی شود.
۴. عوامل سیاسی: گاهی اوقات، اختلافات سیاسی بین ایران و کشورهای همسایه، بر مسائل مربوط به آب نیز تأثیر می‌گذارد و مانع از حل مسالمت‌آمیز اختلافات می‌شود.

۳-۲- مناسبات هیدروپلیتیکی افغانستان با همسایگان

بر اساس ماده دوم قانون آب افغانستان، آب مالکیت عامه بوده و دولت مسئول حفاظت و اداره آن است. بند نهم ماده هشتم قانون آب افغانستان تصریح کرده است که مدیریت و برنامه‌ریزی برای آب‌های فرامرزی بین افغانستان و مسئولیت کشورهای همسایه و تغییر مسیرهای آب با توافق وزارت‌های امور خارجه، امور داخله و امور سرحدات، از وظایف وزارت انرژی و آب است. ماده دهم قانون آب، مسئولیت اعمال بند، مطالعات تکنیکی، حفاظت از رودخانه‌های کشور را به عهده وزارت انرژی و آب گذاشته است. ماده ۳۴ قانون آب به حل اختلافات آب پرداخته؛ اما شامل اختلافات بین‌المللی نیست و محدود به چگونگی حل اختلافات داخلی بر سر استفاده از آب است (The Ministry of Justice Official Gazette, 2009). دولت‌های افغانستان با بهره‌گیری از ابزارهای حمایت مالی و موقعیت ساحلی منابع آب خود را کنترل می‌کنند و در راستای بازسازی و بهبود زیرساخت‌ها برنامه‌هایی برای توسعه که قابل توجه زیرساخت‌های آب و احداث سد در رودخانه‌های فرامرزی خود برای بهره‌برداری کامل از آبیاری و پتانسیل برق آبی آن‌ها تدوین کرده‌اند (King & Sturtewagen, 2010). نقش نهادهای بین‌المللی و کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در تأمین مالی و توسعه سدهای افغانستان بسیار مهم و تأثیرگذار است، به ویژه در شرایطی که این کشور با چالش‌های گسترده اقتصادی و زیرساختی روبه‌روست. اگرچه این شرایط می‌تواند زمینه‌ساز بهره‌برداری‌های ژئوپلیتیکی برای کشورهای سرمایه‌گذار فراهم نماید. از جمله سرمایه‌گذاری کشورهای چین، ژاپن، هند و آمریکا که با منافع خاص خود اقدام به سرمایه‌گذاری می‌کنند. پس از سال ۲۰۰۱، کمک‌های خارجی و حمایت‌های مالی نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی، سازمان ملل و بانک آسیایی توسعه، بخش عمده‌ای از پروژه‌های توسعه‌ای به‌ویژه در حوزه آب و سدسازی را تأمین کرده‌اند (AISS, 2020).

توماس و همکارانش در تحقیقی دیدگاه‌های نمایندگان مجلس و تصمیم‌گیران سیاسی در افغانستان در خصوص منابع آب و گفتگو با همسایگان در مورد آب‌های فرامرزی افغانستان را به سه دسته کلی تقسیم کردند:

شکل ۳. دیدگاه‌های تصمیم‌گیران سیاسی افغانستان در خصوص منابع آب‌های فرامرزی افغانستان

منبع: (Thomas et al., 2016).

۳-۳- الگوهای حاکم بر مناسبات رودخانه بین‌المللی هیرمند و هریرود

مناسبات هیدروپلیتیکی دامنه‌ای گسترده از همکاری تا تنش و درگیری را شامل می‌شود. این مناسبات از الگوهای پویا تبعیت می‌کنند که با توجه به شرایط محیطی و سیاسی، همواره در حال تغییر و تحول‌اند. در این پژوهش، روابط هیدروپلیتیکی در قالب یک طیف شش مرحله‌ای از تعامل تا جنگ، با تأکید بر شاخص‌ها و ابعاد هیدروپلیتیک و هیدروهمزمنیک مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

• الگوی تعاملی

تعامل ژئوپلیتیکی به فرآیندی اطلاق می‌شود که در آن بازیگران مختلف با همگرایی و اتخاذ رویکردی هم‌افزا، از تمامی ظرفیت‌ها و عوامل مثبت و متغیر ژئوپلیتیکی موجود بهره می‌برند. به عبارت دیگر، «ژئوپلیتیک همکاری» چارچوبی منطقی و مبتنی بر واقعیت‌های ژئوپلیتیکی حاکم بر کشورها را ارائه می‌دهد که در آن، تعامل و تفاهم جایگزین تقابل و تخاصم می‌شود. کارل دوپیچ، اندیشمند برجسته در حوزه روابط بین‌الملل، تعامل (همگرایی) را به مثابه شکل‌گیری و تقویت حس تعلق به جامعه در طول زمان و از طریق تعاملات مستمر، نهادها و ساز و کارهای مختلف می‌داند. از دیدگاه وی، چنین حسی از اجتماع، بستر لازم برای استقرار صلح پایدار و قابل اعتماد در میان ملت‌ها را فراهم می‌سازد (Mousavi et al., 2022).

جدول ۳. اقدامات هیدروسیاسی کشورهای ایران و افغانستان در بستر الگوی تعاملی در حوضه آبریز هیرمند و هریرود

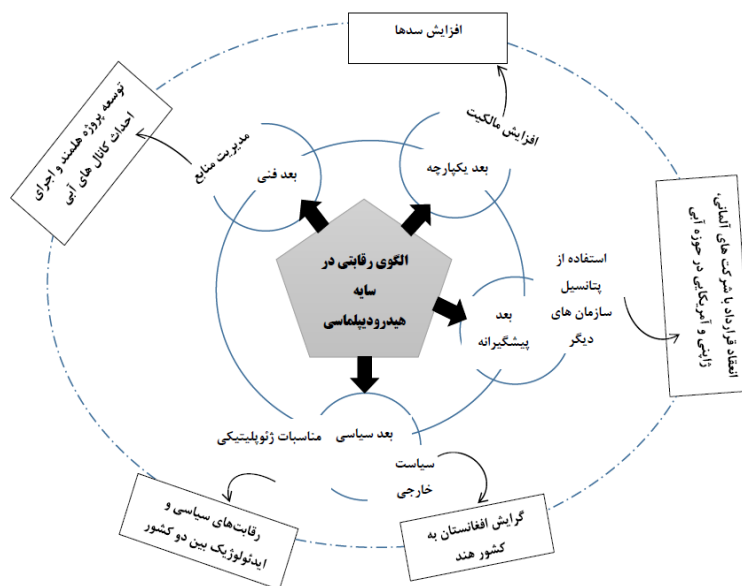
ردیف	سال	اقدامات	محرك‌های مطلوب و نامطلوب
۱	۱۳۱۵	توافق هیئت‌های نمایندگی ایران و افغانستان به منظور تقسیم عادلانه آب رودخانه هیرمند در منطقه بین بند کمال خان و بند لخشک بر اساس این توافق، هر دو کشور مجاز شدند تا سهم آب خود را در هر نقطه دلخواه از رودخانه برداشت نمایند. دو طرف همچنین متعهد شدند که از هرگونه اقدامی که منجر به کاهش سهم آب طرف مقابل از رودخانه هیرمند شود، خودداری کنند.	
۲	۱۳۱۷	انعقاد قرارداد دائمی تقسیم آب هیرمند، بر اساس این قرارداد که شامل ۱۶ ماده و ۲ اعلامیه بود، دو کشور توافق کردند که آب سد کمال خان را به طور مساوی تقسیم کنند. همچنین، افغانستان متعهد شد که از احداث یا تعمیر هرگونه نهری که منجر به کاهش سهم آب ایران شود، خودداری کند.	عدم تصویب اعلامیه ضمیمه توسط مجلس افغانستان؛ وقوع سیلاب بزرگ و تغییر مسیر رودخانه هیرمند؛ آغاز جنگ جهانی دوم تغییرات سیاسی در ایران؛ ضعف دولت مرکزی ایران؛
۳	۱۳۵۱	انعقاد معاهده آب هیرمند ۱۳۵۱، براساس این توافق، ایران در سال‌های نرمال و پرآب به طور متوسط ۲۶ متر مکعب بر ثانیه (۲۲ متر مکعب به عنوان حقبه اصلی و ۴ متر مکعب به عنوان حسن نیت افغانستان) حقبه داشت. این مقدار در سال‌های کم‌آبی کاهش می‌یابد.	حل اختلافات آبی؛ گسترش مسیرهای ترانزیتی افغانستان از طریق ایران؛ کاهش وابستگی به پاکستان؛ از دیدگاه افغانستان، این معاهده فرصتی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی؛ بهبود روابط با ایران و تثبیت موقعیت افغانستان در منطقه؛
۴	۱۳۸۳	تشکیل گروه کارشناسی مشترکی برای بررسی وضعیت سد کجکی و میزان آب ورودی به ایران؛ توافق شد که به صورت موقت و به مدت ۵۰ روز، میزان مشخصی از آب رودخانه هیرمند از سد کجکی رهاسازی شود.	سقوط رژیم طالبان در افغانستان؛ تأکید بر اشتراکات فرهنگی و تاریخی همکاری‌های گسترده‌ای در زمینه‌های مختلف، از جمله تجارت و اقتصادی در دیپلماسی ایران؛
۵	۱۳۹۵	قرارداد چاهپار بین ایران، هند و افغانستان.	ایران تأکید بر دیپلماسی اقتصادی؛ سیاست کاهش وابستگی به پاکستان در دولت غنی؛ سیاست دسترسی به آب‌های آزاد در دولت غنی؛ تصمیم رهبر معظم انقلاب در خصوص اجازه تحصیل کودکان مهاجر افغانستانی در ایران؛ تثبیت ایران به عنوان بزرگترین شریک تجاری افغانستان.
۶	۱۳۹۸	تفاهم‌نامه همکاری انرژی برق و برگزاری اجلاس مشترک برای بررسی مسایل آبی، فراخواند کابل را به عضویت در مرکز مدیریت آب یونسکو توسط ایران.	تقویت زیرساخت‌های انرژی افغانستان و کاهش وابستگی این کشور به واردات برق، تهیه نقشه‌های موردنیاز برای شبیه‌سازی هیدرولیکی رودخانه.
۷	۱۴۰۳	اصلاح دریچه‌های سد کمال خان و لایروبی مسیر انتقال آب به سمت سیستان.	تأمین بیش از ۳۰۰ میلیون متر مکعب حقبه ایران؛

در حوزه منابع آبی مشترک، تعامل ژئوپلیتیکی به معنای تلاش هماهنگ و هم‌افزایانه بازیگران (ایران و افغانستان) برای بهره‌برداری بهینه و پایدار از منابع آب مشترک است. هدف از این تعامل، تأمین منافع ملی هر دو کشور در عین توجه به ملاحظات زیست‌محیطی و اصول حقوق بین‌الملل آب است. از آنجا که الگوی تعامل، بیانگر سطح بالای روابط ژئوپلیتیکی میان بازیگران در یک نظام منطقه‌ای است. این الگو، بر اساس درک و شعور سیاسی مشترک از اشتراکات و تشابهات میان اعضای یک منطقه جغرافیایی شکل می‌گیرد. تقویت این روابط و غلبه عوامل همگرا بر عوامل واگرا، می‌تواند منجر به عالی‌ترین سطح از تعامل و در نهایت، همگرایی منطقه‌ای و تشکیل سازمان‌های منطقه‌ای شود.

اقدامات هیدروسیاسی کشورهای ایران و افغانستان در بستر الگوی رقابتی هیرمند			
ردیف	سال	اقدامات	محرک‌های مطلوب و نامطلوب
اقدامات هیدروسیاسی کشورهای ایران و افغانستان در بستر الگوی رقابتی هیرمند			
۱	۱۳۷۵	افغانستان در سال ۱۹۷۴ از فائو خواسته تا پروژه جدید سد سلما را در حال بهره‌برنامهریزی بود تجزیه و تحلیل کند.	مشارکت کارشناسان هندی و انگلیسی در پروژه سلما؛ حمایت بانک جهانی؛
۲	۱۳۷۸	ساخت سد دوستی در سال ۲۰۰۰ آغاز شد و افتتاح در سال ۲۰۰۴.	هرج و مرج سیاسی در افغانستان، توافق کشورهای پایین دست (ایران و ترکمنستان)؛
۳	۱۳۸۴	بی‌پاسخ ماندن نامه‌های دعوت ایران و ترکمنستان به همکاری سه جانبه در مورد رودخانه هریروود توسط افغانستان؛	
۴	۱۳۹۳	وزیر وقت انرژی و آب افغانستان بیان کرد: «پیام تکمیل بند سلما محدود به این واقعیت نیست که ما می‌توانیم برق و فقط برق تولید کنیم. یا زمین‌هایمان را آبیاری کنیم؛ بلکه پیام بزرگ‌تری دارد... اکنون آب هریروود تحت کنترل افغانستان است.»	
۵	۱۳۹۴	سد سلما که در ژوئن ۲۰۱۶ با هزینه تقریبی ۲۹۰ میلیون دلار (تجدیدنظر سوم بودجه‌ای) افتتاح شد، سهم افغانستان طبق گزارشات به ۷۴ درصد افزایش یافت.	سهم مناطق پایین ساحلی (ایران و ترکمنستان) هر کدام به ۱۳ درصد کاهش یافت.
۶	۱۳۹۵	یک دوره مذاکره در سال ۲۰۱۷ بین ایران و افغانستان با هدف شکل دادن به یک مشارکت استراتژیک بین دو کشور در زمینه آب و امنیت برگزار شد با این حال این مذاکرات نتوانست پیشرفت قابل توجهی را در زمینه اختلاف در مورد آب‌های مشترک در حوزه رودخانه هریروود به وجود آورد.	

رقابت هیدروپلیتیکی، به عنوان زیرمجموعه‌ای از رقابت ژئوپلیتیکی، به طور خاص بر سر دسترسی و کنترل منابع آب شیرین متمرکز است. در دهه‌های اخیر، با افزایش جمعیت جهان، تغییرات اقلیمی و رشد اقتصادی، تقاضا برای آب به شدت افزایش یافته و این ماده حیاتی را به یک کالای استراتژیک و عامل رقابت بین کشورها تبدیل کرده است. رقابت هیدروپلیتیکی به تلاش دو یا چند بازیگر (اعم از دولت، گروه یا سازمان) برای کسب مزیت در دسترسی و کنترل منابع آب شیرین اطلاق می‌شود. به عبارت دیگر، رقابت هیدروپلیتیکی، تلاش برای تضمین امنیت آبی و بهره‌برداری از آب به عنوان ابزاری برای اعمال نفوذ سیاسی و اقتصادی است. منافع اقتصادی، کمبود آب، عدم وجود ساز و کارهای همکاری منطقه‌ای، عدم شفافیت در مدیریت منابع آب، وابستگی متقابل از جمله محرک‌های رقابت هیدروپلیتیکی محسوب می‌شود.

شکل ۵. الگوی رقابتی حاکم بر مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان در حوضه آبریز هیرمند و هریروود

• الگوی نفوذ

در این مفهوم آنچه حائز اهمیت است استفاده از قدرت، به شیوه کارزارهای نظامی نیست؛ بلکه نوعی هیئت سیاسی است که بنا به ادعا به واسطه تصور دارا بودن قدرت، در دل دیگران ایجاد می‌شود. بر این اساس در این نوع رابطه قدرت به صورت تیغ برنده دیپلماسی درمی‌آید (Dougherty et al., 1981). نفوذ بیشتر پدیده روانی است تا مادی و به توانایی‌هایی گفته می‌شود که با آن، کس یا کسانی می‌توانند دیگران را تحت تأثیر قرار داده و با خود همراه و هم عقیده گردانند (Abulhamd, 2005). طیف رفتاری که الگویی از نفوذ در روابط بین‌الملل محسوب می‌شود شامل:

قدرت نرم: که شامل جذابیت و متقاعد از طریق دیپلماسی فرهنگی، افکار عمومی و روایت‌های تاریخی، بر خلاف اجبار یا زور است و اهداف سیاست خارجی را به طور مؤثر شکل می‌دهد.

دیپلماتیک فرهنگی: کشورها از دیپلماسی فرهنگی به عنوان وسیله‌ای برای تقویت قدرت نرم خود استفاده می‌کنند. این شامل ترویج مبادله‌های فرهنگی، نفوذ رسانه‌ها و ارزش‌های ملی است که با ایجاد یک تصویر مطلوب و تقویت حسن نیت در میان جمعیت خارجی به الگوی نفوذ برجسته کمک می‌کند.

نقش بازیگران غیردولتی: نقش قابل توجه بازیگران غیر دولتی مانند سازمان‌های غیردولتی و شرکت‌های چند ملیتی را در شکل دادن به ادراک‌های جهانی برجسته است که می‌توانند قدرت نرم یک ملت را تقویت کنند و با هماهنگ کردن جمعیت خارجی با سیاست‌ها و آرمان‌های یک ملت به الگوی نفوذ بزرگ کمک کنند.

روایات تاریخی: ادغام روایات تاریخی منطقه‌ای و عناصر فرهنگی در سیاست خارجی به عنوان حیاتی برای حفظ روابط دیپلماتیک تأکید می‌شود. این رویکرد نه تنها قدرت نرم یک ملت را تقویت می‌کند؛ بلکه با ایجاد ارتباطات عمیق‌تر با سایر ملل از طریق تاریخ‌ها و ارزش‌های مشترک، به الگوی نفوذ بزرگ کمک می‌کند.

الگوی نفوذ در حوزه هیدروپلیتیک، پدیده‌ای پیچیده و چندوجهی است که از طریق ترکیبی از قدرت نرم، دیپلماسی فرهنگی، نقش بازیگران غیردولتی و روایات تاریخی اعمال می‌شود. این الگوی در رابطه هیدروپلیتیکی دو کشور افغانستان و ایران دارای مصداق نیست.

۳-۴- الگوی سلطه

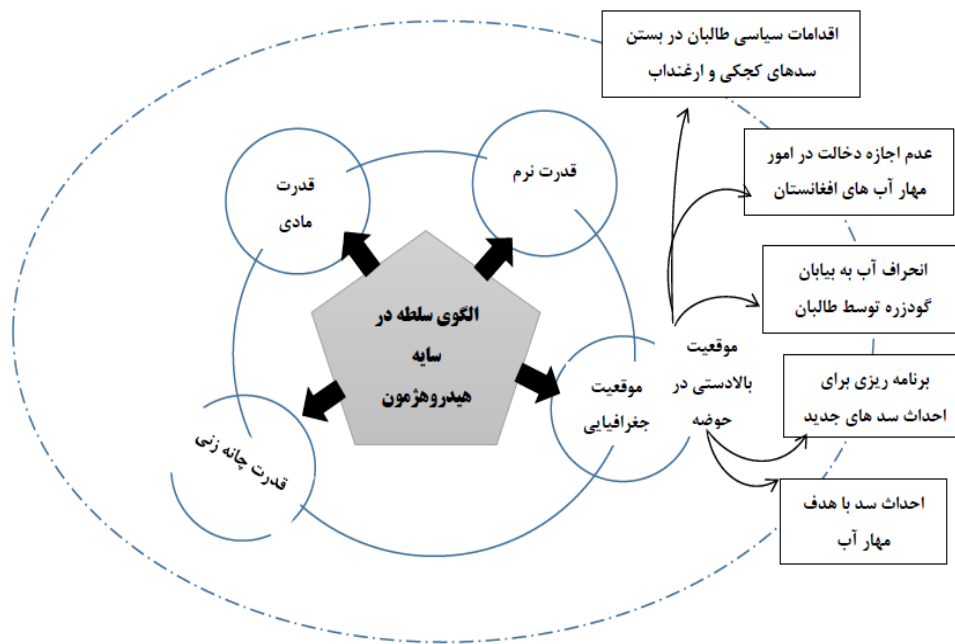
رابطه سلطه از نابرابری قدرت ناشی می‌شود؛ طوری که رابطه‌ای یک‌سویه از بالا به پایین بین دولت و بازیگر قوی با دولت ضعیف و کم قدرت شکل می‌گیرد و دولت قدرتمند سرنوشت دولت ضعیف را به طور مستقیم و غیرمستقیم تعیین می‌کند (HafezNia, 2006). یکی از منابع قدرت که زمینه‌ساز الگوی سلطه در طی تاریخ بوده است منابع آب و موقعیت جغرافیایی دسترسی به منابع آب است. بر همین اساس الگوی سلطه در روابط هیدروپلیتیکی به تلاش کشورها برای اعمال کنترل بر منابع آب مشترک و بهره‌برداری انحصاری از آن‌ها اشاره دارد. این الگو می‌تواند منجر به بروز تنش و رقابت بین کشورها بر سر منابع آبی شود.

جدول ۵. اقدامات هیدروهمزمن کشورهای ایران و افغانستان در بستر الگوی سلطه در حوضه آبریز هیرمند و هریرود

اقدامات هیدروهمزمن کشورهای ایران و افغانستان در بستر الگوی سلطه هیرمند			
ردیف	سال	اقدامات	محرک‌های مطلوب و نامطلوب
۱	۱۳۷۹	عدم به رسمیت شناختن حکومت طالبان توسط جمهوری اسلامی ایران؛ حادثه ترور دیپلمات‌های ایرانی در مزار شریف؛ اقدامات سیاسی طالبان در بستن سدهای کجکی و ارغنداب؛	خشک شدن تدریجی تالاب هامون شکایت ایران به سازمان ملل و خواستار رسیدگی به اقدام افغانستان؛
۲	۱۳۹۷	تأکید رییس جمهوری افغانستان بر عدم اجازه دخالت در امور مهار آب‌های افغانستان؛	
۳	۱۴۰۰	افتتاح سد کمال خان؛ اعلام رییس جمهوری افغانستان مبنی بر «کشورش دیگر آب رایگان به کسی نمی‌دهد» و «ایران از این پس باید برای دریافت آب، به افغانستان نفت بدهد».	عدم تحقق حقایق ایران؛
۴	۱۴۰۰	رئیس‌جمهور افغانستان: ایجاد سد کمال خان نیمروز را به «انبار آب افغانستان» بدل می‌کند و کابل در حال مذاکره با تهران است تا این ولایت به «انبار آب ایران» تبدیل شود، «سد کمال خان به تبدیل شدن نیمروز به بندر تجاری بستگی دارد که کلید آن چابهار خواهد بود».	عدم تحقق حقایق ایران؛

۵	۱۴۰۱	انحراف مسیر رود به بیابان گودزره توسط طالبان	حقابه ایران از رودخانه هیرمند تأمین نگردید.
۶	۱۴۰۲	انحراف آب به بیابان گودزره و لشکرگاه توسط طالبان	فقط ۳۷ میلیون متر مکعب آب از طریق هیرمند وارد ایران شد.
۷	۱۴۰۳	برنامه‌ریزی برای احداث سد «بخش‌آباد» بر روی «فراه‌رود»	تشدید شرایط محیط زیست منطقه سیستان با احداث سدهای جدید
اقدامات هیدروهمزمن کشورهای ایران و افغانستان در بستر الگوی سلطه هیررود			
۱	۱۴۰۱	اولویت اختصاص یافتن بودجه برای تکمیل بند پاشدان ولایت هرات و بعد از آن بند جدید کبدان.	
۲	۱۴۰۲	تأکید سخنگوی وزارت انرژی و آب طالبان بر ۱۳۷ پروژه سدسازی	در سال آبی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ تنها ۱.۷۶ درصد از حقابه ایران از رودخانه مرزی هیررود به ایران داده شد.
۳	۱۴۰۳	آبگیری سد پاشدان در حوضه مرزی و مشترک هیررود	

الگوی سلطه غالباً در سایه هیدروهمزمن با بهره‌گیری از قدرت نرم، قدرت چانه‌زنی، قدرت مادی و موقعیت جغرافیایی بر مناسبات کشورها حاکم می‌شود. در زمینه مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان، مؤلفه چهارم یعنی «موقعیت جغرافیایی» مهم‌ترین نقش را دارد. بر این اساس، افغانستان به عنوان کشور بالادست رودخانه‌ها معتقد است که این حق آن است که با ایجاد سد و کانال بهره‌برداری لازم را از آب‌های سطحی انجام دهد، کما اینکه در طی چند سال گذشته گزارش‌هایی از تلاش‌های این کشور برای ساخت سدهای کوچک و بزرگ بر رودخانه‌های مرزی و انشعابات آنان منتشر شد و زمینه برای تیرگی روابط با همسایگان مهیا گردید.

شکل ۵. الگوی سلطه حاکم بر مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان در حوضه آبریز هیرمند و هیررود

• الگوی منازعه

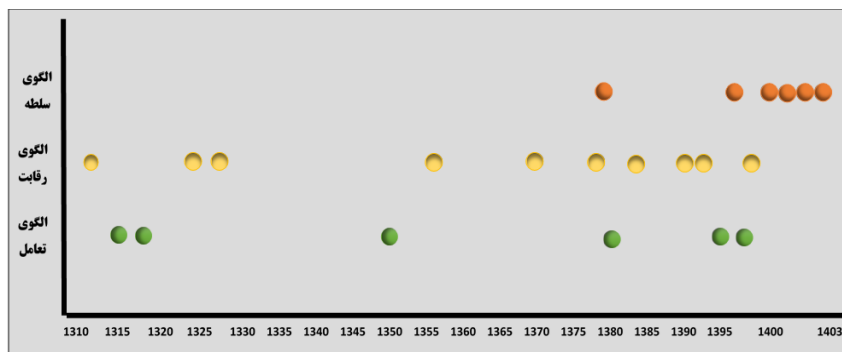
«منازعه» نوعی تقابل و تعارض بین افراد و گروه‌ها است که می‌تواند شامل مبارزه و مقابله آن‌ها با یکدیگر یا با طبیعت و محیط زندگیشان باشد. با توجه به زمینه‌ها و عوامل موجود و شرایط و موقعیت‌های گوناگون، منازعات ممکن است دارای ماهیتی خشونت‌آمیز یا مسالمت‌آمیز، آشکار یا نهان، کنترل‌پذیر یا کنترل‌ناپذیر، قابل حل یا غیرقابل حل باشند. با تعریف هر برمن از منازعه، منازعه عبارت

است از وجود اختلاف و ناسازگاری میان دو یا چند گروه که در نتیجه آن تهدید علیه نیازها، منافع و منابع یکدیگر صورت می‌گیرد (Behrman, 1998). از دیدگاه رابرت گر، پدیده منازعه عبارت از تعامل خصمانه و آشکار گروه‌های رقیب است. این تعامل دارای چهار ویژگی زیر است: ۱. دو طرف یا بیشتر در آن درگیر هستند. ۲. آن‌ها به طور متقابل درگیر اقدامات ضد یکدیگرند. ۳. آن‌ها از رفتار قهرآمیز با هدف ویران کردن، آسیب رساندن، خنثی کردن و یا به غیر از این صورت مهار حریف یا حریفان بهره می‌برند. ۴. این تعامل رزمجویانه، آشکارا و علنی است (Gurr, 2009). الگوی منازعه در روابط هیدروپلیتیکی را می‌توان بر اساس عوامل جغرافیایی و سیاسی بررسی کرد و این الگوی در مناسبات هیدروپلیتیکی دو کشور افغانستان و ایران در شرایط کنونی مصداق ندارد.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

منابع آب پایه‌ترین بنیاد زیستی هستند که موقعیت جغرافیایی همچون قرار گرفتن در منطقه خشک و نیمه خشک و شدت کمبود منابع آبی باعث شده روند مناسبات منابع آب به خصوص در حوضه آبریز مشترک همواره موضوعی پیچیده و چالش برانگیز باشد. مناسبات کشور ایران و همسایگانش در حوضه‌های آبی مشترک از این امر مستثنا نبوده به خصوص بروز کم آبی حاد در منطقه شرقی (افغانستان) که باعث شده نسبت به سایر همسایگان شرایط خاص‌تری داشته باشد؛ چرا که کشور افغانستان به دلیل قرا رگرفتن در بالادست رودخانه هیرمند و هریرود با بهره‌گیری از ابزارهای حمایت مالی و موقعیت ساحلی منابع آب را کنترل می‌کند و در مقابل کشور ایران به عنوان کشوری که از حیث منابع تأمین آب در رابطه با افغانستان از موقعیت فرودست برخوردار است. هدف این پژوهش بررسی الگوهای حاکم بر مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان در حوضه‌های آبریز مشترک هیرمند و هریرود است. طبق تحلیل‌های تاریخی و تحلیل محتوا و اسناد در طی ۳۰ سال شواهد نشان می‌دهد مناسبات هیدروپلیتیکی بین ایران و افغانستان در دو حوضه آبی هیرمند و هریرود در دو جریان هیدروپلیتماسی و هیدروهمژمونی قرار گرفته است، به گونه‌ای که ایران در موقعیت فرودستی با تأکید بر هیدروپلیتماسی بر ماهیت سیاسی همکاری فرامرزی و پیوند آب با همکاری منطقه‌ای گسترده تأکید دارد تا به مقابله با تنش‌های مرتبط با آب مناسبات همکاری آبی را تسهیل نماید. از سوی دیگر افغانستان با موقعیت بالادستی، موقعیت هیدروهمژمون یافته که تسلط بر منابع آب مشترک با کنترل‌های فیزیکی آب و شکل‌دهی به هنجارها و ارزش‌های مرتبط با آب بر مناسبات هیدروهمژمونی تأکید دارد. بر اساس این دو جریان مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان در یک روند ۱۰۰ ساله بررسی گردید که همانطور در طی بررسی‌ها مشخص شد از بین ۶ الگوی حاکم فقط الگوی تعامل، الگوی رقابت و الگوی سلطه در روابط کشورهای ایران و افغانستان در مناسبات هیدروپلیتیکی حاکم است. با توجه به الگوهای بررسی شده در حوضه آبریز هیرمند و هریرود اکنون روند مناسبات طی سال‌های ۱۳۱۲ تاکنون در نمودار زمانی ترسیم شده است. طبق شکل ذیل:

۱. الگوی تعامل (دهه ۱۳۱۰-۱۳۲۰ شمسی): در این دوره، مناسبات آبی دو کشور با همکاری و تعامل مشخص می‌شود که به امضای معاهدات و توافقات مشترک منجر شده است.
۲. الگوی رقابت (دهه ۱۳۲۰-۱۳۹۰ شمسی): با گذر زمان، رقابت بر سر منابع آب افزایش یافته و در دوره‌های مختلف شدت و ضعف داشته است. در این دوره، تلاش برای کنترل منابع و بهره‌برداری بیشتر از آن‌ها در هر دو کشور دیده می‌شود.
۳. الگوی سلطه (دهه ۱۳۹۰-۱۴۰۰ شمسی): در سال‌های اخیر، الگوی سلطه همژمونیک نمایان شده است که عمدتاً ناشی از موقعیت بالادستی افغانستان در هر دو حوضه آبریز مشترک است. این الگو با تلاش برای کنترل یک‌جانبه منابع و اعمال فشار بر کشور پایین دست (ایران) مشخص می‌شود.

شکل ۶. روند تغییرات زمانی الگوهای مناسبات آبی ایران و افغانستان در حوضه آبریز هیرمند و هریرود

بررسی تاریخی نشان می‌دهد سه الگوی تعاملی، رقابتی و سلطه در این روابط حاکم بوده‌اند؛ الگوی رقابتی بیشترین فراوانی را داشته و اخیراً الگوی سلطه هژمونیک غالب شده است که ناشی از موقعیت بالادستی افغانستان است. چهار الگوی هیدروسیاسی متمایز شامل تعاملی، رقابتی، نفوذ و سلطه شناسایی شده‌اند که هر یک ویژگی‌ها و پیامدهای خاص خود را دارند. الگوی تعاملی با تأکید بر همکاری و هم‌افزایی، منجر به توسعه پایدار و کاهش تنش‌ها می‌شود؛ الگوی رقابتی بر کنترل منابع و تضاد منافع تأکید دارد و پیامدهای منفی مانند کاهش جریان آب و تنش‌های دیپلماتیک به همراه دارد؛ الگوی نفوذ بیشتر بر قدرت نرم و دیپلماسی فرهنگی تمرکز دارد؛ اما در روابط ایران و افغانستان مصداق عملی ندارد و الگوی سلطه با استفاده از قدرت سخت و اقدامات یک جانبه، بحران‌های زیست‌محیطی و اجتماعی را تشدید می‌کند. بررسی جداول و مدل‌های ارائه شده در حوزه روابط هیدروسیاسی ایران و افغانستان نشان‌دهنده چهار الگوی متمایز در مدیریت منابع آب مشترک است که هر یک دارای مشخصات، پیامدها و نمودهای تاریخی منحصر به فردی هستند.

جدول ۶. مقایسه تطبیقی الگوهای هیدروسیاسی ایران و افغانستان در حوضه آبریز هیرمند و هریروند

الگو	ماهیت	ابعاد کلیدی	نمونه‌های تاریخی	پیامدها
تعاملی	همکاری و هم‌افزایی	فنی، یکپارچه، پیشگیرانه، سیاسی، تعاملی	معاهده آب هیرمند ۱۳۵۱، قرارداد چابهار ۱۳۹۵، تفاهم‌نامه همکاری برقی ۱۳۹۸	توسعه پایدار منطقه‌ای، حفظ پیوستگی اکوسیستم، کاهش تنش‌های سیاسی
رقابتی	تقابل و مزیت‌جویی	کنترل منابع، سیاست خارجی، مناسبات ژئوپلیتیکی	ساخت سد کجکی (۱۳۲۶)، سد سلما (۱۳۹۴)، تهدید به استفاده از اهرم‌های فشار (۱۳۹۷)	کاهش جریان آب، تهدید امنیت آبی، افزایش تنش‌های دیپلماتیک
نفوذ	اعمال تأثیر غیرمستقیم	قدرت نرم، دیپلماسی فرهنگی، بازیگران غیردولتی	(فاقد مصداق عملی در روابط دو کشور)	
سلطه	کنترل یک جانبه	قدرت سخت، اقدامات یک طرفه	بستن سدها توسط طالبان (۱۳۷۹)، اعلام اشرف غنی مبنی بر مشروط کردن آب (۱۴۰۰)، انحراف آب به بیابان گودزره (۱۴۰۲-۱۴۰۱)	بحران زیست‌محیطی، خشک شدن تالاب‌ها، طوفان‌های گرد و غبار

مدل‌ها و الگوهای ارائه شده نشان می‌دهد که روابط هیدروسیاسی ایران و افغانستان در طول تاریخ تحولات گوناگونی را تجربه کرده و از الگوی تعاملی به سمت الگوهای رقابتی و سلطه تغییر یافته است. این تغییرات با تحولات سیاسی داخلی افغانستان و نقش قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای (مانند سرمایه‌گذاری کشورهای چین و هند که در طی سال‌های اخیر بسیار افزایش یافته است) همبستگی معناداری دارد. اگرچه الگوی تعاملی با چالش‌هایی مواجه بوده است؛ اما پایدارترین نتایج را در مدیریت منابع آب مشترک به همراه داشته است. با توجه به شرایط کنونی و حاکم شدن الگوی سلطه، برای دستیابی به مدیریت پایدار منابع آب مشترک، ضروری است که به سمت «الگوی تعاملی توسعه‌محور» حرکت شود. ویژگی‌های جغرافیایی و واقعیت‌های ژئوپلیتیکی نشان می‌دهند که ایران و افغانستان دارای اشتراکات فراوان و مؤلفه‌های همگراکننده قابل توجهی در چارچوب نظریه وابستگی هستند. موقعیت محصور افغانستان و جایگاه ایران به عنوان معبری راهبردی، به ویژه با برخورداری از بنادر و زیرساخت‌های مناسب در سواحل مکران و چابهار از یک سو و وجود مرزهای طولانی مشترک، اشتراکات فرهنگی، و حضور گسترده اتباع افغانستانی در ایران از سوی دیگر، زمینه‌ساز تقویت همکاری‌های دو کشور در چارچوب نظریه‌هایی همچون «نظریه پیوند آب، حمل‌ونقل، انرژی و غذا» است. بر این اساس، حرکت به سوی همکاری‌های گسترده‌تر اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. به طور طبیعی، هرگونه تعامل میان ایران و افغانستان در زمینه‌های گوناگون، با تکیه بر واقعیت‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی دو کشور و منطقه، منافع متقابل را در پی خواهد داشت. تحقق این هدف مستلزم تقویت مکانیسم‌های نظارتی مشترک، توسعه همکاری‌های منطقه‌ای چندجانبه، بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای بین‌المللی برای تضمین اجرای توافقات و تعریف پروژه‌های مشترک اقتصادی-زیست‌محیطی در حوضه‌های آبریز مشترک است.

۵- سپاس‌گزاری

این مقاله مستخرج از رساله دکتری خانم فاطمه بخشی شادمهری با عنوان «تحلیل اثر تغییر اقلیم بر مناسبات هیدروپلیتیکی ایران و افغانستان (حوضه‌های آبریز هیرمند و هریرود)» در دانشگاه فردوسی مشهد است. نگارندگان وظیفه خود می‌دانند از حمایت‌های معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه فردوسی مشهد در انجام این پژوهش قدردانی نمایند.

۶- فهرست منابع

- ابوالحمد، عبدالحمید (۱۳۸۴). مبانی سیاست (جامعه‌شناسی سیاسی)، انتشارات توس، تهران.
- اکبرپور آلمه‌جوئی، علی، محمدی، سعید، صالحی وثیق، محمدرضا، مکرمی‌پور، محمدباقر (۱۴۰۲). دیپلماسی آبی در حوضه هریرود: راهبردهای حل اختلافات ایران و افغانستان، مدیریت و پژوهش‌های دفاعی، ۲۲(۱۰۲)، ۱۴۷-۱۲۵.
- اسکندران، منصوره (۱۴۰۳)، تحلیل نقش دیپلماسی در حل منازعات آبی بین المللی و ارائه مدل بهینه دیپلماسی آبی، رساله دکتری، دانشگاه فردوسی مشهد.
- باری‌پور، میلاد، صادقیان، محمدرضا، انصاریان، مجتبی (۱۴۰۰). واکاوی جنگ‌های آبی جهت نیل به صلح پایدار آبی. مجلس و راهبرد، ۲۸(۱۰۷)، ۵-۳۰.
- بدیعی ازندهی، مرجان، رحیمی هرآبادی، سعید، گودرزی، سعید (۱۳۹۰). نقش تغییرات مورفولوژی رودخانه مرزی هیرمند در روابط سیاسی ایران و افغانستان. پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ۴۳(۴)، ۱۹۷-۲۲۰.
- دهشیری، محمدرضا، حکمت آرا، حامد (۱۳۹۷). دیپلماسی آب ایران در قبال همسایگان. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۶(۴)، ۶۱۶-۵۹۶.
- زرقانی، سیدهادی، اخباری، ملیحه، چاره‌ئی، ندا، محمودی، نجمه (۱۳۹۸). تحلیل تنگناهای هیدروپلیتیک ترکمنستان در رابطه با همسایگان. پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۴(۲)، ۱-۳۲.
- جان‌پرور، محسن و عباسی، فرید (۱۴۰۰). مناسبات ایران و ترکیه از منظر منابع آبی. جغرافیا و روابط انسانی، ۳(۴)، ۴۴-۵۶.
- حافظنیا، محمدرضا (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. انتشارات سمت، تهران.
- حافظنیا، محمدرضا (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. انتشارات پاپلی، مشهد.
- حکمت‌آرا، حامد، ذکی، یاشار، پیشگاهی‌فرد، زهرا، زارعی، بهادر (۱۴۰۳). نواندیشی در چارچوب مفهومی هیدروهمژمونی (آب‌چیرگی)، با تأکید بر حوضه آبریز فرامرزی ارس. تحقیقات منابع آب ایران، ۲۰(۱)، ۱۲۶-۱۴۶.
- سینایی، وحید (۱۳۹۰). هیدروپلیتیک، امنیت و توسعه همکاری‌های آبی در روابط ایران، افغانستان و ترکمنستان. نشریه روابط خارجی، ۳(۱۰)، ۲۱۱-۱۸۵.
- شکری، علی، مفتخری، حسین، حسینی، میرهادی (۱۴۰۱). مسأله تاریخی هیرمند و راهکارهای کاهش چالش‌های ناشی از آن. نشریه پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، ۱۶(۳۰)، ۲۹۳-۳۲۰.
- شوقی‌جوان، علی و احمدی، آزاده (۱۳۹۷). تحلیل پایداری معاهدات در رودخانه‌های مرزی با استفاده از نظریه بازی‌ها، مطالعه موردی: رودخانه هریرود. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۴(۴)، ۱۰۲-۱۱۳.
- صدرانیا، حسن (۱۳۹۷). تحلیل مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان و ارائه‌ی الگوی مدیریت بهینه حوضه‌ی آبریز مشترک هریرود رساله دکتری، دانشگاه خوارزمی، تهران.
- فتوحی، صمد، نگارش، حسین، حاتمی حداد، نرگس (۱۴۰۱). آشکارسازی تغییرات مورفولوژیکی رودخانه هیرمند از رودبار افغانستان تا هامون سیستان. جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای، ۱۲(۴۴)، ۱۴۴-۱۱۷.
- قریشی، سیده زهرا، میان‌آبادی، حجت، پرورش ریزی، عاطفه (۱۴۰۰). تحلیل ماتریس همبست تعاملات آب‌های فرامرزی در حوضه آبریز هیرمند. تحقیقات آب و خاک ایران، ۱۹(۷۲)، ۲۷۳-۳۰۰.
- کامران دستجردی، حسن (۱۴۰۰). بررسی نقش عوامل طبیعی بر امنیت رودخانه‌های مرزی ایران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۳(۲)، ۷۶۷-۷۹۲.

- کامیاب، محمدحسن، موسوی زاده، سید محمدحسین، بختیاری، حمید (۱۴۰۰). دیپلماسی آب در مرزهای رودخانه‌ای (مطالعه موردی: رودخانه مرزی هیرمند). قلمروهای جغرافیایی قرن جدید، ۱ (۱)، ۱-۱۵.
- مختاری هشی، حسین، قادری حاجت، مصطفی (۱۳۸۷). هیدروپلیتیک خاورمیانه در افق ۲۰۲۵ میلادی. فصلنامه ژئوپلیتیک، ۴ (۱)، ۳۶-۷۴.
- مختاری هشی، حسین، اوینانی‌راد، مراد (۱۳۹۸). پردازش مفهوم هیدروپلیتیک. فصلنامه آب و توسعه پایدار، ۶ (۲)، ۱۵-۲۶.
- میرشکاران، یحیی. (۱۳۹۹). اثر تغییرات آب و هوایی بر پیامدهای امنیتی-انتظامی بحران منابع آب با تأکید بر هیدروپلیتیک مناطق مرزی پژوهش‌های تغییرات آب و هوایی، ۱ (۲)، ۷۹-۹۸.
- موسوی شهیدی، سیدمهدی، زارعی، بهادر، پیشگاهی فرد، زهرا، بدیعی ازندهای، مرجان، واثق، محمود (۱۴۰۱). چرخش روابط ایران و عربستان در دو بُعد تعامل و تقابل ژئوپلیتیکی و زمینه‌های شکل‌گیری آن‌ها. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۴ (۲)، ۴۵۷-۴۷۸.

References

- Abulhamd, A. H. (2005). *Fundamentals of politics (Political sociology)*. Toos Publications. Tehran, Iran.. Book [In Persian]
- Al-Muqdad, S. W. (2022). The Spiral of Escalating Water Conflict: The Theory of Hydro-Politics. *Water*, 14(21), 3466. <https://doi.org/10.3390/w14213466>.
- Arfa, A, Ayyoubzadeh, S. A, Shafizadeh-Moghadam, H, Mianabadi, H. (2025), Transboundary hydro-political conflicts and their impact on river morphology and environmental degradation in the Hirmand Basin, West Asia, *Nature Portfolio*, 15(1), 1-17. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-84501-1>
- Akbarpour Almejoughi, A., Mohammadi, S., Salehi Vathiq, M. R., & Makarmipour, M. B. (2023). Water diplomacy in the Harirud basin: Strategies for resolving disputes between Iran and Afghanistan. *Management and Defense Studies*, 22(102), 125-147. [In Persian] https://jms.ihu.ac.ir/article_208772_0646e27bc7dcdcf326476cf8b77069cb.pdf
- AISS. (2020). Dependency and Development: The Role of Foreign Aid in Afghanistan's Economic and Social Development. *Afghanistan Institute for Strategic Studies*. https://archive.aissonline.org/assets/aiss_publication/Dependency--Development-Far.pdf
- Badiee Azandahiy, M, Rahimi Herabadi, S, Goodarzi, S. (2011). "The Role of Hirmand River's Morphological Changes in Iran-Afghanistan Political Relations." *Human Geographical Research*, 43(4), 220-197. https://www.sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/45813907811.pdf [In Persian]
- Baripour, M, Sadeghian, M. and Ansarian, M. (2021). The Analysis of Water Wars in Order to Achieve Sustainable Water Peace. *Majlis and Rahbord*, 28(107), 5-30. doi: 10.22034/mr.2021.4151.4137. [In Persian]
- Bazrkar, M. H., Nabavi, S. T., Zamani, N., & Eslamian, S. (2012). System dynamic approach to hydro-politics in Hirmand transboundary river basin from sustainability perspective. *International Journal of Hydrology Science and Technology*, 3(4), 378 – 398. DOI:10.1504/IJHST.2013.060338
- Behrman, H. W. (1998). *The Practice of Facilitation: Managing Group process and Solving Problems*. India, Maharashtra: Quorum Books/ Greenwood Publishing .Book
- Blacksell, M., 2006, *Political Geography*, Routledge. ISBN 9780415246682260 .Pages
- Conker, A, Hussein, H. (2020). Hydro-politics and issue-linkage along the Orontes River Basin: an analysis of the Lebanon-Syria and Syria-Turkey hydro-political relations. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 20(1), 103-121. <https://doi.org/10.1007/s10784-019-09462-7>
- Dehshiri, M.R, Hikmat Ara, H (2019). "Iran's Water Diplomacy Toward Neighboring Countries." *Strategic and Macro Policies*, 6 (24), 596-617. <https://sid.ir/paper/413017/fa> [In Persian]
- Dougherty, J. E., Robert L. Pfaltzgraft (1981), *Contending Theories of International Relations*, Longman Higher Education. Book
- Eskandaran, M. (2024). Analysis of the role of diplomacy in resolving international water disputes and presenting an optimal water diplomacy model (Doctoral dissertation, Ferdowsi University of Mashhad). <https://ganj.irandoc.ac.ir/>. [In Persian]
- Ettehad, E, (2010). *Hydro-politics in Hirmand/Helmand International River Basin : application of integrated water resources management*. Second cycle, A2E. Uppsala: SLU, Dept. of Urban and Rural Development, 1-80. https://stud.epsilon.slu.se/1189/1/Ettehad_E_100519.pdf

- Favre, R, Kamal, G.M.(2004). Watershed Atlas of Afghanistan; Ministry of Irrigation: Kabul, Afghanistan. http://aizon.org/watershed_atlas.htm.
- Fotoohi, S, Negaresh, H, Hatami Hadad, N. (2022). Detecting Morphological Changes innHirmand River from Roodbar Afghanistan to Hamoon Sistan. *Geography and Territorial SpatialnArrangement*, 12 (44), 117-122.DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/GAIJ.2022.34681.2786>. **[In Persian]**
- Hafeznia, M. R. (2017). An introduction to research methods in the humanities. SAMT Publishing. Tehran, Iran. **[In Persian]**
- Hafeznia, M.R (2006). Principles and Concepts of Geopolitics, Mashhad: Papoli Publications. **[In Persian]**
- Hekmatara, H, Zaki, Y, Pishgahi Fard, Z, Zarei, B. (2024). New Thinking in the Conceptual Framework of Hydro-Hegemony, with Emphasis on the Aras Transboundary Basin. *Iran-Water Resources Research*, 20(1), 126-146. doi: 10.22034/iwrr.2024.414249.2699. **[In Persian]**
- Grech- Madin, Ch. (2018). Negotiating Water across Levels: A Peace and Conflict —Toolboxl for Water Diplomacy, *Journal of Hydrology*, 559, 100-109. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2018.02.008>
- Gurr, R. (2009), Peace and Conflict, Wilkenfeld: Paradigm Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781315848846>
- Janparvar, M, abbasi, F. (2021). Iran-Turkey relations from the perspective of water resources. *Geography and Human Relationships*, 3(4), 44-56. doi: 10.22034/gahr.2021.270657.1498. **[In Persian]**
- Kamiab, M, Mousavi Zade, S M, Bakhtiari, H. (2021). "Water Diplomacy in Border Rivers (Case Study: Hirmand Border River)." *Geographical Territories of the New Century*,1(1), 1-15. 0000-0001-6242-3015 **[In Persian]**
- Kamran, H. (2021). Investigating the role of natural factors on the security of Iran's border rivers. *Human Geography Research*, 53(2), 767-792. doi: 10.22059/jhgr.2021.323148.1008291. **[In Persian]**
- Keskinen, M., Salminen, E., Haapala, J., (2021). Water diplomacy paths – An approach to recognise water diplomacy actions in shared waters. *Journal of Hydrology*, 602, 1-13. DOI:10.1016/j.jhydrol.2021.126737.
- King, M, Sturtewagen, B. (2010). Making the Most of Afghanistan's River Basins Opportunities for Regional Cooperation. United States.: The EastWest Institute. *Journal of Water Resource and Protection*, 10(10), 1-13. https://www.files.ethz.ch/isn/113057/2010-02_Making-the-most-of-Afghanistans.pdf
- Klimes, M., Michel, D, Yaari, E, Restiani, P. (2019). Water diplomacy: The intersect of science, policy and practice. *Journal of Hydrology*, 575, 1362-1370. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2019.02.049>
- Loodin, N, Eckstein, G, Singh, V. P, Sanchez, R. (2024). The role of data sharing in transboundary waterways: The case of the Helmand River Basin. In K. Szálkai & M. Szalai (Eds.), *Theorizing transboundary waters in international relations* , 165-194. 10.1007/978-3-031-43376-4_10
- Mirshekaran, Y. (2020). The effects of Climate change on Security consequences of Water resources crisis with an emphasis on hydropolitic of border regions. *Climate Change Research*, 1(2), 79-98. 10.30488/ccr.2020.111127. **[In Persian]**
- Mokhtari Hashi, H. and Ghaderi Hajat, M. (2008). Hydropolitics in the Middle East in 2025 Case Study: the Basins of Tigris, Euphrates, Jordan & Nile Rivers. *Geopolitics Quarterly*, 4(11), 36-74. 20.1001.1.17354331.1387.4.11.2.2. **[In Persian]**
- Mokhtari-Hashemi, H.,aviani-Rad, M. (2019). Processing the concept of hydropolitics. *Journal of Water and Sustainable Development*, 6(2),15–26.<https://doi.org/10.22067/jwsd.v6i2.75117>. **[In Persian]**
- Mousavi, M, Zarei, B, Pishgahifard, Z, Badiie Azandehie, M,Vasegh, M. (2022). The rotation of Iran-Saudi Arabia relations in two dimensions of geopolitical interaction and confrontation and the grounds for their formation. *Human Geography Research*, 54(2), 457-478. 10.22059/jhgr.2020.280690.1007917. **[In Persian]**
- Mulugeta, G, Asress, D. (2024). Hydro Political Relation in the Eastern Nile Basin: Challenging the Hydrohegemony Narratives. *Africa Review*, 1(aop), 1-21. DOI:10.1163/09744061-bja10165
- Nagheebby, M., Warner, J. (2018). The geopolitical overlay of the hydropolitics of the Harirud River Basin. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 18(6), 839–860. <https://doi.org/10.1007/s10784-018-9418-9>
- Nagheebby, M., Piri, M., & Faure, M. (2019). The legitimacy of dam development in international watercourses: a case study of the harirud river basin. *Transnational Environmental Law*, 8(2), 247-278. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2047102519000128>
- Rai, S. P., Wolf, A. T., Sharma, N., & Tiwari, H. (2017). Hydropolitics in transboundary water conflict and cooperation. In *River System Analysis and Management* (pp. 353-368). Publisher Springer, Singapore. doi.org/10.1007/978-981-10-1472-7_19

- Qureshi, S.Z, Mianabadi, H, Parvaresh Rizi, A. (2021). "Matrix Analysis of Transboundary Water Interactions in the Hirmand Basin." *Iranian Journal of Water and Soil Research*, Vol. 19, No. 72, p. 22. DOI: 10.18869/acadpub.jstnar.19.72.22. **[In Persian]**
- Sedraniya, H. (2018). Analysis of hydro-political relations between Iran and Afghanistan and proposing an optimal management model for the shared Harirud watershed [Unpublished doctoral dissertation]. Kharazmi University, Tehran, Iran. <https://ganj.irandoc.ac.ir/>. **[In Persian]**
- Sinaei, V (2011). "Hydro-Politics, Security, and Water Cooperation in Iran-Afghanistan-Turkmenistan Relations." *Foreign Relations Journal*, 3(10), 211-185. 20.1001.1.20085419.1390.3.2.5.6 **[In Persian]**
- Shoghi Javan, A. and Ahmadi, A. (2018). A Stability Analysis of Treaties in Transboundary Rivers Using Game Theory, A Case Study: Harirud River. *Iran-Water Resources Research*, 14(4), 102-113. https://www.iwrr.ir/article_63371_ff9960ed6a062ddf12cc9bbe42bf0f8b.pdf?lang=en **[In Persian]**
- Shokri, A. , Moftakhari, H. and Hosseini, M. (2022). The historical problem of Helmand and solutions to reduce the challenges caused by it. *Journal of Historical Researches of Iran and Islam*, 16(30), 293-320. doi: 10.22111/jhr.2021.37269.3053. **[In Persian]**
- Tawfik, R. (2015). Revisiting hydro-hegemony from a benefit-sharing perspective: the case of the Grand Ethiopian Renaissance Dam. Deutsches Institut für Entwicklungspolitik (DIE), Bonn. ISBN: 978-3-88985-669-2 https://www.idos-research.de/uploads/media/DP_5.2015.pdf
- Thomas, V, Azizi, M.A, Behzad, K. (2016). Developing transboundary water resources: what perspectives for cooperation between Afghanistan, Iran and Pakistan? Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit. Afghanistan Research and Evaluation Unit. ISBN: 978-9936-628-07-6
- Thomas, V., & Warner, J. (2015). Hydropolitics in the Harirud/Tejen River Basin: Afghanistan as hydro-hegemon? *Water International*, 40(4), 593–616. <https://doi.org/10.1080/02508060.2015.1052936>
- Zarghani, S.H, Akhbari, M, Charei, N, Mahmoudi, N. (2019). "Analysis of Turkmenistan's Hydro-Political Challenges in Relations with Neighbors." *Political Geography Quarterly*, 4(2), 1-32. <https://doi.org/10.22067/pg.v4i2.80183> **[In Persian]**
- Zeitoun, M, Mirumachi, N, Warner, J. F (2011). Transboundary Water Interaction II: The Influence of 'Soft' Power. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 11(2), 159–178. <https://doi.org/10.1007/s10784-010-9134-6>